

2. Про національну безпеку України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
3. Про Стратегічний оборонний бюлетень України : Указ президента України № 240/2016 від 06.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016>.
4. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ президента України 5/2015 від 12.01.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
5. Балинська О.М., Гарасимів Т.З. Проблеми теорії держави і права / Львів. держ. ун-т внутр. справ. 2-е вид., перероб. і доп. Львів, 2010. 416 с.
6. Вступ до теорії правових систем : монографія / за заг. ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Юридична думка, 2006. 432 с.
7. Оніщенко Н.М. Правова система і держава в Україні : монографія. Київ : КНЕУ, 2012.
8. Тодика Ю.М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика : монографія. Харків : Факт, 2013. 328 с.
9. Гусарев С.Д., Колодій А.О. Фундаменталізація теорії держави і права. *Право України*. 2009. № 4. С. 194–196.
10. Безклубий І.А., Гриценко І.С., Шевченко О.О. та ін. Історія українського права : навч. посібник; за ред. І.А. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. 334 с.
11. Бабкін В.Д. Взаємозв'язок філософії права та загальної теорії держави і права. *Проблеми філософії права*. 2018. №. 1. С. 56–60.
12. Балинська О.М. Семіотика права : монографія. Львів : Львівське ДУВС, 2013. 416 с.

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-1.5>

КОЩИНЕЦЬ В.В.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИСДИКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

У статті звернено увагу на методологію юридичних наук, зокрема, на позитивістський та нормативістський підходи. Позитивістський метод вивчення права спирається на формально-логічне дослідження юридичних текстів на предмет виявлення і усунення протиріч у законі. Емпіричне пізнання права здійснюється на основі чисто юридичних критеріїв, відокремлених від моральних оцінок права, а так само й від його соціально-політичних характеристик. Методологічні проблеми юрисдикційного процесу у контексті нормативізму зумовлюються тим, що він більше ніж будь-який інший підхід окреслює означену назвою теорії властивість права – його нормативність. Методологічні складнощі виникають за умов відсутності загальності та стійкості законодавчих нормативів. Автор наголошує, що методологічні проблеми юрисдикційного процесу характеризуються все більш широким впровадженням цивілізаційного методологічного підходу, який спирається на трактування права як єдиного процесу прогресивного розвитку людства та сукупності історично сформованих соціальних спільнот. З'ясовано, що нормативний підхід до розуміння права ефективний у ті історичні періоди, які вирізняються стабільністю. Він не викликає труднощів на практиці навіть якщо законодавство оновлюється, оскільки за умов стабільності зазвичай сумлінно дотримуються всі демократичні процедури, якщо в їх нормах зафіксовані актуальні настрої громадян. Зроблено висновок, що історичне минуле України зумовлює наявність певного консерватизму стосовно проблем методології: переважання матеріалістичного підходу як такого, що був панівним на вітчизняних теренах майже все минуле сторіччя; орієнтація на наукові досягнення держав близького зарубіжжя, а не на світову практику.

Ключові слова: юрисдикційний процес, верифікація, принцип пізнання, держава, громадяни.

© КОЩИНЕЦЬ В.В. – кандидат юридичних наук, доцент, радник ректора (Національна академія прокуратури України)

The article focuses on the methodology of jurisprudence, in particular attention is paid to the legal positivism and normative theory of Law. The legal positivism of studying law is based on the formal-logical study of legal texts regarding the subject of detecting and eliminating contradictions in the law. Empirical knowledge of law is carried out on the basis of purely legal criteria, separated from moral assessments of law, as well as from its socio-political characteristics. The methodological problems of the jurisdictional process in the context of normative theory of Law are conditioned by the fact that in comparison to any other theory, it outlines the essence of the law, defined by the title of the theory, its normativity. Methodological difficulties arise in the case of absence of universality and stability of legislative norms. The author emphasizes that the methodological problems of the jurisdictional process are characterized by an increasingly widespread introduction of civilization methodological approach, which is based on the interpretation of law as the only process of progressive development of mankind and the totality of historically formed social communities. It is revealed that normative approach to understanding of law is effective in those historical periods that are stable. It does not cause difficulties in terms of practice, even if the legislation is updated, since under the conditions of stability, as a rule, all democratic procedures are respected in good faith, if their norms record the actual attitudes of citizens. It is concluded that the historical past of Ukraine predetermines the existence of a certain conservatism in relation to the problems of the methodology: the predominance of the materialist approach as one that dominated the domestic terrains of almost all of the past century; orientation to the scientific achievements of the close foreign countries, and not to world practice.

Key words: *jurisdictional process, verification, principle of cognition, state, citizens.*

Постановка проблеми. Методологічні проблеми посідають чільне місце у проблематиці історичних і теоретичних передумов формування юрисдикційного процесу. Проблема методології є неминучою для будь-якої площини. Це цілком зрозуміло, адже від методології залежить плідність наукового пізнання, ступінь та глибина його проникнення у сутність досліджуваних явищ і процесів.

Мета статті. Окреслити історичні передумови та сучасні методологічні засади юрисдикційного процесу.

Стан наукової розробки проблеми. Окремі аспекти методологічних проблем юрисдикційного процесу вивчалися у наукових працях В.М. Горшенєва, М.В. Костицького, В.В. Романова, М.С. Строговича, С.Я. Фурси, В.І. Курбатова, М.Козюбри, А.М. Столяренка, В.Л. Васильєва, В.Е. Коновалової та інших.

Результати дослідження. На наш погляд, як і в будь-якій іншій науковій площині, автори зазвичай спираються на звичну для подібних сфер методологічну основу – систему принципів, логічних прийомів і засобів пізнання. У межах діалектичної або іншої методологічної парадигми науковці застосовують як загальнонаукові, так і приватні методи дослідження, зокрема [10]: історико-правовий, формально-логічний, системно-структурний, наукової дедукції, нормативно-правового та порівняльно-правового аналізу тощо. Широко використовуються й положення як загальної теорії права, так і галузевих юридичних наук.

Намагаючись виділити суто специфічні для юрисдикційного процесу методологічні проблеми, ми виявили в них загальне й особливе для того, щоб проаналізувати їх у контексті нашого дослідження, надати характеристику їх змісту тощо. Відповідно, далі ми розглядаємо детально лише ті методологічні проблеми, які виділяють проблематику юрисдикційного процесу серед інших наукових сфер пізнання.

Грунтуючись на роботах провідних фахівців, можемо стверджувати, що світова наукова думка виокремила два основні методологічні підходи щодо пізнання у правовій площині – матеріалістичний та ідеалістичний [11; 13 та ін.].

Ми погоджуємося з дослідниками, які вказують, що матеріалістичний підхід в юриспруденції виходить з того, що державно-правові явища є похідними від економічної або технологічної сфери суспільного життя. Ідеалістичний підхід протилежний матеріалістичному. Він спирається на те, що в основі державно-правових явищ лежать ідеальні спонуки: мета / цілі, мотиви, установки людей або якихось надприродних сутностей (наприклад, «абсолютний дух» у Г.Ф. Гегеля) [14].

Історичне минуле України зумовило відповідний баланс щодо співвідношення матеріалістичного та ідеалістичного підходів у юрисдикційному процесі. На основі вивчення першоджерел [5; 7; 9], ми можемо стверджувати, що впродовж XX ст. у правовій сфері на вітчизняних теренах мало місце:

- панування суто матеріалістичного підходу до вивчення правових явищ;
- негативне ставлення до всіх інших доктрин і теорій, побудованих на відмінних від матеріалізму світоглядних позиціях;
- несприйняття здобутків європейської і світової правової теорії.

На наш погляд, така монополія на методологію збіднювала уявлення про право та його місце в системі засобів соціального регулювання і способів світосприйняття. Тому не випадково, що увага до проблем методології у вітчизняному правознавстві (як і на пострадянському просторі загалом) в останні два десятиліття помітно зросла [1; 2].

Вивчаючи наукові здобутки різних авторів [3; 15], можемо стверджувати, що методологія допомагає:

- обрати правильний та актуальний напрям розвитку науки;
- запропонувати та апробувати методику досліджень;
- надати якісну світоглядну інтерпретацію отримуваних результатів;
- здійснити структурування знань.

Особливо велика роль методологічних розробок, на наш погляд, на початковому етапі становлення будь-якої наукової галузі знання, зокрема, прикладного характеру.

Аналізуючи шляхи розвитку вітчизняної психологічної науки, Л.С. Виготський у кінці 20-х рр. XX ст. писав, що психологія та її розвиток залежить від створення власної методології [42]. Вважаємо, що це актуально й для юридичної психології як однієї з прикладних галузей психологічної науки, що не може адекватно розвиватися без методологічного забезпечення концепції своєї системи, визначення власного предмета вивчення.

Ми виходимо з сучасних уявлень, що методологією юрисдикційного процесу зазвичай називають рефлексивний опис принципів та методів дослідницького процесу в правовій сфері, тобто свого роду «самосвідомість» науки в цій сфері. Разом із тим з причин як світоглядного характеру, так і внутрішніх потреб науки в рефлексивному описі гносеологічних підстав пізнавальної діяльності, методологічні погляди є результатом формування розвинених гносеологічних концепцій та теорії пізнання.

На нашу думку, першоджерело виникнення неадекватних методологічних концепцій полягає насамперед у тому, що правова сфера об'єднує в собі велику кількість різномірних галузей, що володіють власною логікою розвитку. У зв'язку з цим виникає питання про те, якою мірою може бути створена єдина методологія юрисдикційного процесу, адекватна одночасно всім спектрам його галузей.

Інтелектуальна діяльність у всіх галузях юрисдикційного процесу має, на наш погляд, багато спільного, але й відмінності також не повинні скидатися з рахунку. Ці відмінності часто не враховуються авторами методологічних концепцій, що прагнуть поширити їх на все право в цілому [16; 22]. Відповідно, причина виникнення неадекватної методології вбачається нами у «методологічних інтервенціях» – спробах неадекватного перенесення методологічних рефлексій, адекватних щодо вузьких правових галузей (наприклад, у нотаріальній сфері), на більш загальні сфери.

На нашу думку, для української науки з її минулим особливо болючим є такий методологічний аспект юрисдикційного процесу, як наступність. Вже не актуальним сьогодні став суто матеріалістичний підхід, що й досі заважає поширенню гуманістичних шляхів пізнання. Все ще відбувається перетворення на всіх рівнях, у тому числі методологічному, колишньої радянської правової системи на сучасну. Це відмічають науковці, чітко точку зору ми поділяємо [23; 27], причому йдеться про визначення та впровадження механізмів докорінної перебудови сутності й структури правового регулювання нового громадянського суспільства.

Аналіз відповідних першоджерел засвідчує [25; 30], що проблема методологічної наступності в юрисдикційному процесі – не просто спроба відобразити діалектику розвитку правової системи. Скоріше, це зусилля, спрямовані на те, щоб уточнити історичні аспекти індивідуальності самого змісту минулого та сучасного права як своєрідного і специфічного соціального феномена.

Іншими словами, проблема наступності загальної методології юрисдикційного процесу, як ми вважаємо, полягає у вирішенні питання: в якому обсязі історично сформовані методологічні засади мають інтегруватися в сучасне українське право? На нашу думку, тут слід:

– обережно спиратися на позитивні в історичному просторі прецеденти щодо захисту прав людини й вбирати звідти корисні аспекти;

– здійснювати своєрідну «історичну співпрацю» з досвідом минулого, адаптуючи його до сучасності навіть у разі діаметрально протилежних правових дій.

Тобто дотримання принципу наступності в юрисдикційному процесі повинне забезпечуватися за рахунок вироблення соціального імунітету (соціально-правової несприйнятливості) до небажаного й використання бажаного історичного досвіду.

Вивчаючи наукові думки з цього приводу, бачимо, що вже давно настав час долати вузькість традиційно-правового мислення [32; 33]. Україна отримала державну незалежність у 1991 р., проте ще й досі не відчувається наукової незалежності не лише від минулого, а й від звички спиратися на здобутки наукового прогресу держав найближчого оточення, а це не дозволяє часом переступити рамки усталених уявлень про право, його структуру та заважає сприймати широкі сучасні світові тенденції міжнародного правового розвитку.

Ми вважаємо, що наукова традиційність далеко не завжди чинить плідний вплив на вирішення методологічних проблем юрисдикційного процесу, зокрема, вона «гальмує» науковий пошук:

- нових методологічних підходів;
- більш ефективних процесуальних норм та процедурних правил;
- визначення оптимального порядку реалізації норм матеріального права;
- розширення розуміння процесуального права, концепцій юрисдикційних процесів як комплексних систем тощо.

Отже, вирішення методологічних проблем юрисдикційного процесу має охоплювати всі сфери правової дійсності та відповідати реальним тенденціям права в сучасних умовах. Це допоможе ширше осмислити характер системи методологічних понять правознавства та з'ясувати основи їх взаємозв'язків із позиції законів формальної і діалектичної логіки. Сподіваємося, що одержані результати будуть з успіхом використані в удосконаленні логічного ладу права в цілому та його окремих галузях.

Розглянемо, якою є сьогоднішня методологія юридичних наук. Наукові дослідження, як показав наш аналіз, здебільшого спираються на позитивістський та нормативістський підходи [34]. Історичному становленню та сучасному відображенню цих двох напрямів ми приділимо особливу увагу.

Так, юридичний позитивізм – це методологія пізнання права, що склалася в XIX ст. і започаткувала теоретичну платформу школи юридичного позитивізму, представниками якої були Дж. Остін, К. Бергбом, А. Есмен, Г.Ф. Шершеневич, Н.М. Коркунов та інші. Юридичний позитивізм сформувався в результаті сприйняття його творцями ідей позитивної філософії О. Конта.

Здійснене нами узагальнення наукових джерел засвідчує [35; 36], що характерною особливістю позитивістського підходу до права є ототожнення права з чинним законодавством. Прихильники юридичного позитивізму обмежують завдання юридичної науки вивченням чинного на даний момент права. Право розглядається тут як наказ влади, підтриманий санкцією примусу, тобто «закон є закон».

Цей підхід характеризується негативним ставленням до будь-яких інших концепцій права, творці яких стверджують, що крім реально існуючої і підтримуваної державою сукупності законодавчих норм, існує ідеальне право й пов'язане з ним уявлення про ідеальну державу [38; 39]. Зазначене поширюється й на концепції природних і невідчужуваних прав людини.

Тобто позитивістський метод вивчення права спирається на формально-логічне дослідження юридичних текстів на предмет виявлення і усунення протиріч у законі. Емпіричне пізнання права здійснюється на основі чисто юридичних критеріїв, відокремлених від моральних оцінок права, а так само й від його соціально-політичних характеристик.

Наукові першоджерела вказують [40; 41], що попередником юридичного позитивізму є англійський правознавець І. Бентам. На початку XIX ст. він висунув ідею, згідно з якою предметом юридичних досліджень повинно бути не абстрактне природне право, а реально існуюче, законодавчо оформлене право. А власне засновником школи юридичного позитивізму став англійський правознавець Дж. Остін. У середині XIX ст. він наголошував, що те право, яке виступає предметом юридичної науки, – це право, встановлене політично панівним для політично підлеглому [12].

На думку вченого, джерелом права є суверенна влада, при цьому запорукою нормального функціонування права виступає звичка більшості підкорятися цій владі. У його баченні законо-

давець є втіленням всевладдя, а норма права є нормою владного примусу. Отже, норма отримує юридичний характер лише за умов наявності законодавця, який:

- володіє необхідними владними повноваженнями;
 - має можливість надати зобов'язуючу силу примусу під загрозою заподіяти шкоди порушнику правовідносин;
 - встановлює обов'язки й знаходить гарантії їх реалізації в державних санкціях і примусові.
- Таким чином, знайшли втілення методологічні принципи позитивізму, зокрема, на перший план були висунуті емпіричні особливості права (право як факт).

Найбільш глибоке обґрунтування юридичний позитивізм отримав у роботах німецького юриста К. Бергбома. У кінці XIX ст. у своїй праці «Юриспруденція і філософія права» [24] він виступив із критикою «мета-юридичних» принципів та ідей, тобто тих, що належать до доктрин, які намагаються досліджувати не реальне, а ідеальне право. До числа таких доктрин вчений відносить теорію природного права та історичну школу права.

Основні тези його позитивістського уявлення про методологічні проблеми юрисдикційного процесу полягають у наступному:

- наука повинна вивчати, а не оцінювати право;
- наука покликана мати справу з реальними предметами, які необхідно досліджувати за допомогою досвіду;
- завдання науки – займатися тільки об'єктивно існуючим правом, заснованим на правотворчих фактах, тобто законодавчій (і взагалі правотворчій) діяльності держави.

Також зазначимо, що єдино реальне право, на переконання Бергбома, це лише те, яке виражене в законі. Він вважав, що право дійсно функціонує за принципом «закон є закон», становить основу відносин між людьми в будь-якому ладі відносин.

Особливо цікавою нам видається теза Бергбома щодо того, що досконале ідеальне право не може не залишатися позаду самого недосконалого позитивного права, бо останнє реально діє.

Одним із чільних представників юридичного позитивізму в дорадянській Росії був Г.Ф. Шершеневич [15]. Його правові погляди («Підручник російського громадянського права», «Загальна теорія права») наголошували на:

- правилах співжиття, підтримуваних державною владою;
- обов'язковій силі норм права через державний примус;
- державній владі як інституті, що розташовується над правом і правом не обмежений.

Проте, як показав наш аналіз досліджень вченого, пріоритет держави щодо права не є підставою вважати, що право цілком та повністю виходить від держави. Державна влада може надати виробляти зміст права будь-якому іншому суб'єктові й лише забезпечувати виконання нормативів відповідними санкціями.

Зазначимо, що Г.Ф. Шершеневич відобразив популярні суспільні погляди початку XX ст. стосовно того, що норми звичаєвого права, які створюються незалежно від державної влади, набувають юридичної обов'язковості тільки з волі державної влади. Позитивізм тут конкретизується через принцип юридичного формалізму.

Також цікавими у контексті вивчення історичних передумов методологічних проблем юрисдикційного процесу нам видаються наукові розробки сучасника Г.Ф. Шершеневича – правознавця М.М. Коркунова («Державне право», «Порівняльний нарис державного права іноземних держав», «Російське державне право») [16]. Науковець стверджував, що позитивізм як методологічний підхід відкриває новий етап у пізнанні права, зокрема, постають можливості:

- екстраполяції принципів позитивізму в сферу правознавства;
- за допомогою наукового синтезу поєднати окремі закони та юридичні угоди в цілісне уявлення про право.

На нашу думку, ці ідеї були видатними для свого часу і заслуговують на увагу навіть зараз. Проте, повертаючись до проблематики нашого дослідження, проаналізуємо другий, розповсюджений на сьогодні методологічний підхід у юрисдикційному процесі, – нормативізм. Як і позитивізм, він виник на початку XX століття.

Аналіз доступних нам джерел показав [17; 27], що методологічні проблеми юрисдикційного процесу, відповідно до теорії нормативізму, такі:

- право є пірамідою норм, які не завжди систематизовані, а отже, інколи виникають правові колізії;
- на чолі цієї нормативної піраміди завжди виступає певна верховна влада, що визначає зміст інших норм (у сучасному відображенні це, на наш погляд, Конституція). Відповідно,

виникають складнощі у співвіднесенні широкого правового різнобарв'я, яке існує поза цією вершиною;

– кожна норма в зазначеній ієрархії спирається на юридичну силу від верховної, тобто суверенної норми. Відповідно, вже винесене правове рішення може бути скасоване за рахунок зміни керуючого правового вектору;

– сила права залежить від розумності побудови всієї ієрархічної правової системи. Проте «розумність» і навіть логічність, особливо правових норм, мають різні відображення залежно від контексту сприйняття;

– право має чинність тільки в кодифікованих юридичних нормах, тобто не може бути права поза нормами (наприклад, природного);

– право необхідно вивчати й сприймати поза зв'язком з релігією, філософією, мораллю. Це, на наш погляд, найбільш вразливий постулат нормативізму через відсутність можливості існування будь-чого поза межами певного історичного етапу розвитку й супроводжуючих його суспільних процесів.

Отже, методологічна проблематика наукових уявлень нормативізму спирається на теорію ідеї правової державності у її відокремленому від будь-яких впливів вигляді.

Зазначимо, що за минуле сторіччя нормативізм доволі вдало еволюціонував. Сучасні прихильники нормативістського методологічного підходу дотримуються дещо ширших, ніж їх попередники, уявлень, зокрема [28]:

– принципу примату міжнародного права над внутрішньодержавним;

– ідеї про можливість створення «світової держави» та «світового уряду».

На наш погляд, висловлені ідеї знаходять своє відображення у таких сучасних світових об'єднаннях, як Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз та геополітичні розподіли зон впливу інших міжнародних об'єднань. Ми зібрали різні показники того, що можна віднести до переваг методологічного нормативізму й представили це у табл. 1.

Таблиця 1

Основні достоїнства методологічного нормативізму

Правова сутність	Відображення
визнання необхідності структурування правової системи	побудова правової системи у вигляді ієрархії – від індивідуальних актів до суверенної норми вищої юридичної сили
ідея про суверенні норми	основний закон вищої юридичної сили, який фактично очолює всю правову систему
визнання в якості права лише кодифікованих (писаних) юридичних норм	виділення формальних ознак права, які й становлять його юридичну сутність
відділення права від філософії, моралі тощо	ліквідація дуалізму між «природним» і «позитивним» правом

Проте доволі плідні ідеї нормативізму в контексті методологічного підходу до юрисдикційного процесу мають, на наш погляд, і суттєвий недолік: це підвищена увага до формального боку права.

Відомі представники нормативізму (Г. Кельзен, Р. Штаммлер, П.І. Новгородцев та інші) на початку ХХ ст. наголошували, що дана методологія спирається на певний тип праворозуміння, тобто на образ права, що характеризується [29]:

– сукупністю найбільш загальних теоретичних ознак права;

– найбільш загальними ознаками практичного ставлення до права з боку держави та суспільства.

На наш погляд, це й становить основу практичного застосування методології нормативізму – такої, що відображається в суспільній правовій свідомості. Як найбільш загальні його характеристики виділимо: відношення суспільства до права, особливе правобачення та правовідчуття.

Можливо, це дещо поетичні визначення, проте провідні філософи, з якими ми згодні, вказують, що кожна цивілізація має свій особливий тип відчуття, сприйняття права та уявлення про ідеал його застосування. Нормативізм тут виступає як певний психолого-філософсько-правовий інструментарій, за допомогою якого законодавець вирішує, які саме вимоги суспільства слід нормативізувати.

На наш погляд, у цьому й полягає відмінність такого методологічного підходу до юрисдикційного процесу від позитивізму – пошуку придатності потрібних норм (на відміну від директивного їх проголошення). Визначення сукупності охоронюваних державою норм дає змогу громадянам та іншим виконавцям правових приписів [31]:

- свідомо обирати варіант своєї правової поведінки;
- підтримувати зв'язок з державою на правах персоніфікованого правопорядку.

Відповідно, можемо стверджувати, що право в межах нормативізму являє собою ієрархічну систему норм, яка подається у вигляді сходів, де кожна верхня сходинка зумовлює нижню, а нижня впливає з верхньої та їй підпорядковується. За цією аналогією, якщо верхньою сходинкою є конституційні норми, то їм підпорядковані норми нижчого рівня:

- норми урядових актів;
- норми міністерств та відомств;
- норми інших правотворчих суб'єктів тощо.

Отже, утверджуються принципи відповідності однієї норми іншій та законності.

Також зазначимо, що методологічні проблеми юрисдикційного процесу у контексті нормативізму зумовлюються тим, що він більше ніж будь-який інший підхід окреслює означену назвою теорії властивість права – його нормативність. Методологічні складнощі виникають за умов відсутності загальності та стійкості законодавчих нормативів. Проте, на наш погляд, нормативність у даному підході органічно пов'язана з формальною визначеністю права, що істотно полегшує можливість керуватися правовими вимогами, наприклад:

- фіксованість ресурсів державного примусу у випадках порушення норм права;
- можливість протистояння державним приписам через непряму орієнтацію нормативізму на необхідність піднесення до норм закону таких категорій, як справедливість, моральність, прогресивність тощо.

Також зазначимо орієнтацію нормативізму на регулювання суспільних відносин у ході юридичної практики [21] та визнання широких можливостей держави впливати на суспільний розвиток. Проте маємо наголосити, як і в межах позитивістської методології, що сподівання на вплив суспільства в цілому чи окремих громадян на законодавство має сенс не в будь-якій державі. Варіативність законодавства в бік вдосконалення правової сфери згідно з правами людини, на нашу думку, можливе лише в державі, яка дійсно, а не декларативно, виражає інтереси суспільства, служить їм, орієнтуючись на такі цінності, як справедливість, свобода, гуманність.

Завершуючи розгляд нормативізму як методології, зазначимо, що нормативний підхід до розуміння права ефективний у ті історичні періоди, які вирізняються стабільністю. Він не викликає труднощів на практиці навіть якщо законодавство оновлюється, оскільки за умов стабільності зазвичай сумлінно дотримуються всі демократичні процедури, якщо в їх нормах зафіксовані актуальні настрої громадян.

Проте вважаємо, що негативне в нормативному методологічному підході проявляється в ігноруванні змістовної сторони права, зокрема, у невизначеності:

- положення і ступеня свободи адресатів правових норм;
- суб'єктивних прав особистості;
- моральності юридичних норм, відповідності їх об'єктивним потребам суспільного розвитку.

Тобто нормативний методологічний підхід до права видається нам вельми привабливим через більш широкі можливості для волевиявлення громадян, ніж це має місце у позитивізмі. Проте через наведені недоліки він також потребує оновлення конфігурації. Більш детальний розгляд даної проблематики знаходиться поза межами нашої роботи, хоча й становить, на нашу думку, перспективи для подальших досліджень.

Продовжуючи характеризувати методологічні проблеми юрисдикційного процесу, зазначимо, що аналіз історичних передумов як позитивізму, так і нормативізму дає змогу стверджувати, що в контексті сучасної неоліберальної української Конституції наведені підходи є застарілими. Зокрема, сучасність диктує інші реалії, ніж ті, що були за часів спочатку класового суспільства, а потім класової боротьби. Сьогодні наша країна прямує прогресивним правовим шляхом:

- примату прав людини і громадянського суспільства над державою;
- верховенства права з гарантованими правами і свободами людини.

При цьому будь-який методологічний підхід у правовій сфері має спиратися на гуманістичний світогляд, діалектичний, герменевтичний, раціоналістський та інші складники потреб сучасного громадянського суспільства.

На наш погляд, методологічні проблеми юрисдикційного процесу знаходяться не лише в об'єктивній (зовнішній) системі координат – суб'єктивні (внутрішні) фактори також відіграють чималу роль. Так, вибір методології – це право вченого чи групи вчених, які працюють на ниві конкретної науки (у тому числі процесуальних юридичних наук).

Вивчаючи розвиток методології галузевих наук процесуального права, можемо стверджувати, що він пов'язаний із розвитком теорії юридичного, юрисдикційного і неюрисдикційного процесів. Цілком очевидно, що всі вони є науками зі спільними об'єктом, предметом, методологією та історією.

Ми розглядаємо проблему методології юрисдикційного процесу як цілісну наукову систему, спираючись на розуміння того, що всі галузі процесуального законодавства становили на початку його розвитку єдину цілісність [26]. Після (чи одночасно) з процесами диференціації процесуальних наук чітко простежується інтеграція юридичних наук (у тому числі процесуальних). Власне, подібні процеси мають місце і в інших сферах, зокрема, часто можна спостерігати в наукових дослідженнях інтеграцію філософії, теорії, соціології, психології права в енциклопедію права (власне, її відродження на новому рівні). Тому цілком закономірним є інтеграція наук процесуального профілю в науки юрисдикційного, неюрисдикційного, а також юридичного процесу загалом.

Зазначимо, що, на наш погляд, особлива актуальність розробки питань методологічних проблем юрисдикційного процесу відчувається там, де є прямі виходи теоретичних, експериментально-психологічних досліджень юридичної психології в практику (наприклад, проведення судово-психологічної експертизи, психологічні аспекти боротьби з правопорушеннями та злочинами, психологічний відбір до правоохоронних органів тощо [42]).

У такому контексті можна розглядати порушені нами методологічні проблеми як принципи побудови юрисдикційного процесу, його форми і способи пізнання. Ми погоджуємося з дослідниками, які вказують [6; 19], що саме у методологічній сфері втілено весь досвід емпіричного і наукового пізнання дійсності людьми, у нашому випадку – правової реальності.

Відповідно, будь-яка система знання настільки наукова, наскільки міцний її методологічний фундамент. На наш погляд, помилкові судження та узагальнення мають місце через нечіткість методологічних позицій. Однак, спираючись на правильну методологію, можливо відкрити принципово нові шляхи вирішення виникаючих правових проблем. Враховуючи, що у сфері правовідносин вирішуються найскладніші життєві колізії, часто – долі людей, методологічна надійність має особливе значення.

Узагальнення наукового доробку провідних сучасних вчених [10; 17] дає змогу виділити чотири рівні методології у юрисдикційному процесі стосовно юридико-психологічних досліджень:

- рівень загальнонаукової методології;
- рівень приватної методології юриспруденції;
- рівень спеціальної методології юридичної психології;
- рівень юридико-психологічних методів і методик.

Незважаючи на те, що йдеться про юрисдикційний процес, до нього можна застосовувати ті ж принципи, що актуальні для наукових досліджень у цілому. Під таким кутом зору перші два рівні методології (загальна та приватна) мають розглядатися як основа будь-якого пізнання, і юридико-психологічного зокрема. Третій і четвертий методологічні рівні, на нашу думку, максимально відображають ту своєрідну феноменологію, яка властива тільки юридико-психологічній реальності, та допомагають пізнавати її і впливати на неї найбільш специфічно й професійно.

Відповідно, застосування всіх рівнів в єдиному комплексі у якості методології юрисдикційного процесу сприятиме, на нашу думку, вирішенню стратегічних питань стосовно специфіки юридико-психологічної реальності.

Зазначимо, що останнім часом набирає сили цивілізаційний методологічний підхід у юрисдикційному процесі [18; 20], в якому виділяють два напрями:

- теорія стадіального розвитку правової цивілізації;
- теорія локальних правових цивілізацій.

Для стадіальної теорії характерним є розгляд права у цивілізації як єдиного процесу прогресивного розвитку людства, в якому виділяються певні стадії (етапи). Теорія локальних цивілізацій виходить з того, що всесвітньо-історичний процес є сукупністю історично сформованих соціальних спільнот, які займають певну територію і мають свої особливості правового та інших різновидів розвитку (соціально-економічного, культурного тощо).

Характеризуючи цей підхід, можемо виділити принципи пізнання, на якому він ґрунтується, зокрема, вихідні положення теорії методів пізнання, які вимагають від суб'єкта, що пізнає, вчинення певних дій. До класичних методологічних принципів цієї площини належать [10; 17]:

- принцип раціоналізму, тобто визнання того, що юрисдикційний процес як інститут державно-правової системи може бути пізнаний за допомогою розуму;
- принцип детермінізму, тобто визнання причинної зумовленості державно-правових явищ та юрисдикційного процесу;
- принцип об'єктивної істини, тобто визнання можливості встановити єдину, верифіковану істину;
- принцип верифікації, тобто перевірки, емпіричного підтвердження теоретичних положень юриспруденції шляхом зіставлення їх з особливостями певного юрисдикційного процесу;
- принцип історизму, який полягає у визнанні того, що державно-правові явища в цілому та юрисдикційний процес зокрема існують у часі, тобто виникають, змінюються, зникають.

Цивілізаційний методологічний підхід визнає можливість ірраціоналізму, принципу додатковості та плюралізму істини [4; 8].

Ірраціоналізм, на наш погляд, відображається у тому, що визнає основним видом пізнання правових явищ уяву, інтуїцію, одкровення, віру та відкидає те, що обмежує або заперечує можливості розуму в процесі пізнання. Вважаємо, що скептичне ставлення критиків тут недоречне через існування об'єктивних аргументів щодо його корисності. Наприклад, багато загальних понять (істина, людина, суспільство) сприймаються суб'єктом пізнання спочатку інтуїтивно, і лише в процесі детального вивчення формується раціональне уявлення про них.

Принцип додатковості передбачає, що для відтворення в знаковій системі цілісного явища необхідні взаємовиключні, додаткові класи понять. Наприклад, сутність деяких правових інститутів держав так званого «третього світу» неможливо осягнути, керуючись тільки теоретичними уявленнями, виробленими європейською наукою.

Сутність принципу наукового плюралізму полягає у визнанні множинності, неоднозначності істини. Наприклад, 26.04.2018 р. Верховний Суд України скасував вирок щодо особи, обвинуваченої у перевищенні меж необхідної оборони, та закрит кримінальне провадження у зв'язку з відсутністю в діянні складу злочину [37]. Цей випадок отримав резонанс у медіа-просторі як прецедент у кримінальних справах такого ґатунку. Відповідні статті та коментарі у пресі дають змогу стверджувати, що суспільство схвально поставилося до такого перебігу подій. Закон, відповідно, передбачає винятки із загального правила про те, що під час вимушеної оборони особа, яка захищається, повинна додержуватися визначеної межі, завдаючи шкоди тому, хто посягає. Цими винятками є: напад озброєної особи, напад групи осіб або протиправне насильницьке вторгнення у житло чи інше приміщення. У таких випадках шкода, заподіяна особі, яка посягає, не обмежена ніякими межами, аж до позбавлення її життя.

Висновки. Наостанок зазначимо, що важливе місце в методології юрисдикційного процесу належить покладенню у правову основу певного історичного етапу цінностям. Через це завданням і одночасно складником методології є вироблення та дотримання певних ціннісних методологічних орієнтирів:

- підтримка й розвиток загальнолюдських цінностей прав людини, громадянина тощо;
 - впровадження цінностей високорозвинених сучасних держав: демократія, верховенство права.
- Таким чином, методологічні проблеми юрисдикційного процесу, характеризуються наступним:
- найбільш популярними методологічними парадигмами є: матеріалістична (державно-правові явища похідні від економічної або технологічної сфери суспільного життя) та ідеалістична (в основі державно-правових явищ лежать спонукальні цілі, мотиви, установки людей або якихось надприродних сутностей);
 - історичне минуле України зумовлює наявність певного консерватизму стосовно проблем методології: переважання матеріалістичного підходу як такого, що був панівним на вітчизняних теренах майже все минуле сторіччя; орієнтація на наукові досягнення держав близького зарубіжжя, а не на світову практику;
 - побудова сучасної методології ґрунтується на спробах поєднання переваг і недоліків позитивізму (отождошення права з чинним законодавством, розуміння законодавчої влади як втілення всевладдя, ставлення до норми права лише як до норми владного примусу, директивність) та нормативізму (розуміння права як піраміди норм, поза їх зв'язком із релігією, філософією, мораллю, відірваність від мінливих реалій життя);

– нормативізм орієнтований на врахування відношення суспільства до права (правобачення та правовідчуття), від позитивізму він відрізняється пошуком придатності та утвердженням потрібних суспільству норм, а не директивним їх проголошенням;

– необхідністю опори на гуманістичний світогляд, діалектичний, герменевтичний, раціоналістський та інші складники потреб сучасного громадянського суспільства;

– все більш широким впровадженням цивілізаційного методологічного підходу, який спирається на трактування права як єдиного процесу прогресивного розвитку людства та сукупності історично сформованих соціальних спільнот.

Список використаних джерел:

1. Бабаева Э.У. Проблемы теории и практики преодоления противодействия уголовному преследованию : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. 280 с.
2. Баранчук В.В. Поняття та ознаки психологічного контакту в процесі допиту. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків, 2009. Вип. 17. С. 326–332.
3. Бедь В.В. Юридична психологія : навч. посіб. Львів : Новий світ 2000; Київ : Каравелла, 2002. 376 с.
4. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. Москва : Юрид. лит., 1988. 304 с.
5. Берназ В.Д. Психология как средство решения задач следственной деятельности : монография. Одесса : Изд-во Одес. юрид. ин-та НУВД, 2003. 311 с.
6. Богинский В.Е., Стороженко С.М. Прогнозирование в допросе подозреваемого. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1980. Вып. 21. С. 51–57.
7. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. Москва : Книга по Требованию, 2012. 198 с.
8. Боева М.В. Тактико-коммуникативная компетентность следователя. Москва : Юрлитинформ, 2010. 152 с.
9. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. Избранные психологические труды. Москва : Московский психолого-социальный ин-т, 1995. 352 с.
10. Борытко Н.М., Моложавенко А.В., Соловцова И.А. Методология и методы психолого-педагогических исследований : учеб. пособ. для студ. вузов. Москва : Академия, 2008. 320 с.
11. Будіянський М.Ф. Використання психологічних знань у розслідуванні злочинів : учб.-метод. посіб. Одеса : Астропринт, 2001. 96 с.
12. Букреев В.И., Римская И.Н. Этика права: от истоков этики и права к мировоззрению : учеб. пособ. Москва : Юрайт, 1998. 336 с.
13. Васильев В.Л. Психология труда следователя : метод. рек. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. 72 с.
14. Васильев В.Л. Юридическая психология : учеб. 5-е изд., доп. и перераб. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 656 с.
15. Дроздовський О. Правове оформлення концептуально-ідеологічної влади у процесі державотворення (монографічне есе на прикладі Канадського домініону). *Процесуєнство права в процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали Всеукр. конф. (м. Острог, 2005 р.). Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2005. С. 14–16.
16. Зелинский А.Ф. Криминальная психология. Киев : Юринком Интер, 1999. 240 с.
17. Зорин Г.А. Криминалистическая методология. Минск : Амалфея, 2000. 608 с.
18. Комиссаров В.И. Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. 122 с.
19. Коновалова В.Е. Внутреннее убеждение: проблемы следственной и судебной деятельности. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2005. Вип. 5. С. 12–16.
20. Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. Киев : МВД УССР, 1973. 123 с.
21. Коновалова В.Е. Правовая психология : учеб. пособ. 2-е изд. испр. и доп. Харьков : Консум, 1997. 160 с.
22. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія: підручник. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2008. 240 с.
23. Костицький М.В. Про стан і завдання юридичної психології як науки і практичної діяльності. *Актуальні проблеми юридичної психології* : зб. матеріалів III Міжнародної наук.-практ. конференції (Київ, 25 квітня 2014 р.). С. 6–7.

24. Коцинець В.В. Процесуальний статус фахівця-психолога при проведенні оперативно-розшукової діяльності. *Нове кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство та завдання юридичної підготовки кадрів ОВС України* : матеріали міжнародної наук.-практ. конференції. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2002. 236 с.
25. Криміналістика : учеб. / под ред. В.А. Образцова. Москва : Юрист. 1995. 592 с.
26. Криміналістика : учеб. 2-е изд., перераб. и доп. / Т. В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская Е.Р. Москва : Норма, 2005. 992 с.
27. Криміналістика : учебник / отв. ред. Н.П. Яблокова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2004. 718 с.
28. Криміналістика: учебник / под ред. В.А. Образцова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ : Инфра М, 2002. 733с.
29. Криміналістика : учебник / под ред.: И.Ф. Крылов, А.А. Бастрыкин. Москва : Дело, 2001. 800 с.
30. Криміналістика: підручник / за ред. В.В. Тіщенко. Одеса : Гельветика, 2017, 556 с.
31. Криміналістика: підручник / Т.В. Варфоломеева та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
32. Лебедев И.Б., Родин В.Ф., Цветков В.Л. Основы психологии для сотрудников правоохранительных органов: учеб. пособ. Москва: Щит-М, 2005. 442 с.
33. Лукашевич М.П., Туленков М.В. Соціологія. Загальний курс : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. 408 с.
34. Малевски Г. Проблема соотношения понятий тактики и стратегии в криминалистике и деятельности правоохранительных органов. *Криминалистика первопечатный = Криміналіст першодрукований*. 2014. № 9. С. 99–120.
35. Митрохина З.И. Использование данных психологии при производстве допроса: учеб. пособ. Киев : УМК ВО, 1990. 52 с.
36. Морщакова Т. Г. Российское правосудие в контексте судебной реформы. *Сборник статей*. Москва : Валент, 2004. 264 с.
37. Постанова щодо закриття кримінального провадження № 342/538/14-к / Верховний суд України. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73758539> (дата звернення: 29.10.2018).
38. Психология: слов. / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.
39. Психологія : підручник / за ред. Ю.Л. Трофімова. 3-тє вид., стер. Київ : Либідь, 2001. 560 с.
40. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 713 с.
41. Столяренко Л.Д. Основы психологии. Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. 736 с.
42. Шепітько В.Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.